

Поканевич О. А., майор внутрішньої служби, старший психолог навчального центру ГУ МНС України в місті Києві

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА МОЛОДИХ ПРАЦІВНИКІВ ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

Однією із служб, на яку покладена функція ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій в Україні є підрозділи МНС. Психофізіологічні дослідження особливостей праці пожежних показали, що робота на пожежах призводить до вираженого зниження функцій енергозабезпечуючих систем організму, погіршення психічних процесів, прогресуючого падіння працездатності. Психологічна невідповідність до бойових дій в період гасіння пожежі, невідповідність рівня професійної підготовки, надмірна емоційна збудливість викликають додаткову психічну напруженість. Одним із можливих шляхів підвищення стійкості особового складу до негативних факторів пожежі є професійно-психологічна

Ключові слова: психологічна підготовка, працездатність, стрес-фактори, психічна стійкість, готовність до виконання завдань.

Постановка проблеми. За даними ООН, протягом десятиріччя трапляється близько 70 техногенних та природних катастроф, в яких гине понад 100 тисяч осіб, а матеріальні збитки від них перевищують 400 мільярдів доларів США. Особливу загрозу несуть техногенні катастрофи, наслідком яких є невинне зростання кількості жертв аварій на транспорті та на виробництві. Небезпечними вони є ще і тому, що завдають великої шкоди довкіллю, мають негативні наслідки для здоров'я та життя людей.

Однією із служб, на яку покладена функція ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій в Україні є підрозділи Міністерства з надзвичайних ситуацій. В бойовому уставі пожежної охорони України зазначені основні положення щодо організації та ведення бойових дій підрозділів пожежної охорони, спрямованих на ліквідацію надзвичайних ситуацій та зниження наслідків від них: „Рятування людей на пожежі, охорона народного достатку та особистої власності громадян від пожежі – священний обов'язок кожного працівника пожежної охорони. Працівник пожежної охорони повинен бути беззавітно відданий Присязі, вести бойові дії з повною напругою моральних та фізичних сил, проявляючи при цьому мужність, сміливість, ініціативу, стійкість, винахідливість, і не зважаючи ні на які труднощі і навіть загрозу самому життю, прагнути виконати бойове завдання” [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Праця пожежного відноситься до категорії складної і небезпечної для життя та здоров'я. Психофізіологічні дослідження особливостей праці пожежних показали, що робота на пожежах призводить до вираженого зниження функцій енергозабезпечуючих систем організму, погіршення психічних процесів, прогресуючого падіння працездатності [10]. Більшість авторів поділяють фактори, які призводять до подібного негативного впливу на людину, на технічні та психологічні. Але ми згодні з тими науковцями, які вважають, що технічні та психологічні фактори взаємопов'язані за своїм впливом на людину.

Виклад основного матеріалу. Для оцінки впливу факторів пожежі на людину дамо їх коротку характеристику у нижченаведеній таблиці 1.

Психологічна невідповідність до бойових дій в період гасіння пожежі, невідповідність рівня професійної підготовки, надмірна емоційна збудливість викликають додаткову психічну напруженість.

Одним із можливих шляхів підвищення стійкості особового складу до негативних факторів пожежі є професійно-психологічна підготовка.

При професійній підготовці пожежних важливе місце займає їх готовність виконувати бойові завдання при різних умовах дії стрес-факторів. У таких умовах особливо важливого значення набуває їх здатність володіти своїми емоціями, зберігати пізнавальні і розумові здібності, підтримувати високий рівень готовності виконувати службові обов'язки. Ці якості зміцнюються при цілеспрямованій професійно-психологічній підготовці і формуванні психологічної стійкості шляхом систематичних тренувань в умовах, що властиві цьому виду професійної діяльності та містять елементи небезпеки, напруженості і ризику.

Таблиця 1

Коротка характеристика оцінки впливу факторів пожежі на людину

ВОГОНЬ	Він виступає як найбільша небезпека для особового складу. Пожежні повинні мати підвищену стійкість до вогню, однак звикнути до нього, як виду небезпеки, найбільш важко.
ТЕПЛОВЕ ВИПРОМІНЮВАННЯ	Нагріві до високої температури продукти горіння та повітря, викликають нагрів тіла, ускладнюють дихання, погіршують функціонування органів відчуття.
ШУМ	Він прискорює стомлюваність, сприяє виникненню страху, тривоги, стурбованості. В умовах шуму зменшується зосередження уваги, погіршується мислення, збільшується час реакції на різні сигнали.
ВИСОТА	Робота на висоті завжди пов'язана з ризиком і підвищеним нервово-психічним напруженням.
ЗАГРОЗА ВРАЖЕННЯ СТРУМОМ, ПАРОЮ	Більше 90% пожеж виникають на об'єктах, які обладнані різними електричними приладами, а причиною близько 28-30% пожеж на Україні є неполадки в електрообладнанні.
ДИМ	Ускладнює виконання всіх дій пожежних, викликає підвищене напруження, знижує орієнтацію.
ОТРУЙНІ ГАЗИ	Виділяються при горінні хімічних речовин, матеріалів і здійснюють отруйну дію на організм людини.
ПОГАНА ВИДИМІСТЬ	Яскравість полум'я нерідко сліпить очі, темні об'єкти поруч з яскравими сприймаються погано. Це викликає стомлюваність зорового аналізатору, ускладнює адаптацію, підвищує напруженість, робить можливим здійснення помилок. В обстановці поганої видимості знижується почуття "ліктя", активізується почуття ізольованості, що може стати причиною страху.

Продовження таблиці 1

МОЖЛИВІСТЬ ЗАЛИШИТИСЯ САМОМУ В ОСЕРЕДКУ ПОЖЕЖІ	В осередок пожежі, здійснюючи розвідку, виконуючи ту чи іншу задачу, йдуть одночасно не менше трьох осіб. Попереду йде командир відділення, замикає групу найбільш досвідчений пожежний. Але не дивлячись на це, в наслідок руйнування, один пожежний або частина ланки можуть залишитись відрізними від усіх. Або виконуючи команду командира, один з пожежних, відділившись від групи, може втратити орієнтир в приміщенні з-за того, що мотузка, яка його страхує - перегоріла, або через сильне задимлення, раптову перешкоду виходу, яка виникла в наслідок вибуху, руйнування.
ВИГЛЯД МАСОВИХ РУЙНУВАНЬ	Руйнування ускладнюють дії і містять особливий вид небезпеки – ймовірність бути задавленим конструкцією, що падає.
ПОВЕДІНКА ЛЮДЕЙ, ЯКІ ЗНАХОДЯТЬСЯ В НЕБЕЗПЕЦІ	Може створити значні перешкоди діям пожежних, а безрозсудні, панічні дії (вистрибування з вікон, непідкорення вказівкам особового складу), крики, голосіння створюють нервозну обстановку і підвищують напругу.
ВИГЛЯД ЛЮДЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ АБО ЗАГИНУЛИ	Явище зазвичай відносно рідкісне, але при масових руйнуваннях на пожежах – часте. Дуже важко звикнути до виду людського горя, залишатися спокійним спостерігаючи загибель людей. Останні роки намітилась тенденція зростання кількості людей, які загинули при пожежі. Особливо сильну психологічну дію має інформація про загибель товаришів при гасінні пожежі. На жаль, сьогодні це не поодинокі факти.
НЕОБХІДНІСТЬ УТРИМАННЯ В ПОЛІ ЗОРУ ЦЬЛОГО КОМПЛЕКСУ ПОДІЙ, ЩО ВІДБУВАЮТЬСЯ ОДНОЧАСНО (змінa напрямку розповсюдження вогню, стану конструкцій, місцезнаходження особового складу, тощо)	У повсякденному житті на людину постійно діє безліч подразників. Однак у певний момент часу вона реагує на ті з них, що у більшому ступені, ніж інші, відповідають її потребам і, отже, мають для неї більш важливе життєве значення. Це забезпечує правильне орієнтування в навколишнім середовищі: уважна людина вчасно помітить небезпеку і зможе її уникнути, усуне перешкоду на шляху. Рівень уваги залежить від загальної спрямованості особистості до конкретного об'єкта, а також від запасу знань, від настрою, від фізичного і психічного стану. Пожежний повинен розвивати стійкість і обсяг уваги, уміти розподіляти та переключати увагу.

Продовження таблиці 1

НЕОБХІДНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ КИСНЕВО-ІЗОЛЮЮЧОГО ПРОТИГАЗУ	Велику психічну дію має фактор надійності ізолюючих апаратів. В разі їх відказу, несправності виникає реальна безпосередня загроза життю пожежного. Це може викликати ситуації дезорієнтації, дезадаптації, втрати контролю за своїм станом, відмовою від діяльності, що може привести до надзвичайних подій. Постійні вольові зусилля, спрямовані на подолання емоцій, страху, підтримання працездатності на високому рівні для виконання бойової задачі, призводять до швидкого виснаження психофізіологічних резервів організму.
НЕОБХІДНІСТЬ ДІЯТИ В УМОВАХ ДЕФЦИТУ ЧАСУ	Цей фактор може істотно визначати екстремальність впливу і, отже, ступінь напруженості, а також її ефект. Це пояснюється тим, що доступний людині оптимальний темп діяльності в різних осіб неоднаковий і перехід через індивідуальні межі цього темпу веде до виникнення психічної напруженості.

Ціль психологічної підготовки співробітників підрозділів МНС України полягає у закріпленні необхідних професійних компонентів, що дозволять їм успішно виконувати свої обов'язки в екстремальних ситуаціях оперативно-службової діяльності.

Для того, щоб особовий склад підрозділів пожежної охорони міг успішно виконувати бойові завдання при гасінні пожеж незалежно від впливу будь-яких негативних психологічних факторів, він повинен володіти певними психологічними-знаннями, вміннями і якостями, тобто йому пред'являються спеціальні психологічні вимоги.

Основними задачами психологічної підготовки на нашу думку є:

- озброєння необхідними знаннями в області психології діяльності особового складу підрозділів при гасінні пожеж;
- формування функціональної (професійної) психологічної надійності і емоційно-вольової стійкості особового складу до дії стрес-факторів;
- попередження можливих змін негативних психічного стану і помилкових дій при виконанні особовим складом бойової задачі;
- відпрацювання постійної внутрішньої (психологічної) готовності до індивідуальних і особливо – до групових (колективних) бойових дій з рятування людей і гасіння пожеж при будь-яких обставинах.

Для високоефективного навчання та підвищення якості професійної підготовки особового складу необхідна розвинута навчально-матеріальна база, яка для психологічної підготовки повинна включати:

- комплекс наочних засобів (альбоми, слайди, кіно-відеофільми, магнітофонні записи, плакати, схеми, стенди);
- навчально-тренувальні комплекси (психологічні вогневі смуги, тренувальні майданчики для емоційно-вольових вправ, теплодимокамери);
- навчально-випробувальні полігони, на яких змонтовані натуральні зразки об'єктів або їх фрагменти.

На сьогодні ця навчально-матеріальна база розвинута в гарнізонах державної пожежної охорони по-різному. Тренування з відтворенням умов пожежі проводяться в дійсний час достатньо широко, але методика такої роботи не отримала наукового обґрунтування. Разом з тим, виконання тренувальних завдань в ситуаціях, які відтворюють осередок пожежі, сприяють формуванню у пожежних впевненості в своїх силах та можливостях техніки.

Моделювання реальних умов в процесі підготовки пожежних в даний час не в повній мірі відповідає науковим принципам та часто зводиться до безсистемного відтворення одного або декількох факторів пожежі без аналізу їх впливу на пожежного, та особливостей відображення служби пожежних з різним досвідом підготовки і бойової діяльності. Проблема психологічних станів, які переживають пожежні при виконання бойового чи тренувального завдання, не розглядається і, як наслідок, питання про результативність процесу підготовки залишається відкритим. Одним з найбільш серйозних недоліків при організації психологічної підготовки особового складу залишається відсутність засобів діагностики та контролю за психічними станами, яких зазнають пожежні. Тому серед основних питань, пов'язаних з вдосконаленням психологічної підготовки особового складу пожежної охорони, представляється необхідними розробити наукове обґрунтування процесу тренувань пожежних в ситуаціях, які моделюють реальні екстремальні умови.

Моделювання екстремальних умов та систематичне виконання в таких ситуаціях будь-яких службових завдань не завжди забезпечує ефективне формування у пожежних психічних станів, адекватних умовам бойової діяльності. Вирішення цієї задачі залежить від правильної організації процесу навчання. Людину потрібно підвести до переживання психічного стану, якого у неї ще немає, шляхом правильного впливу. Це значить, що повинна бути змодельована така психологічна ситуація, яка дає можливість виникнути емоційному ставленню людини до певного кола явищ і, при умові подальшого переживання цього ставлення.

Моделювання основних бойових ситуацій полягає в організації штучного конструювання їх середовища. Вищевказаний прийом має сприяти формуванню у суб'єкта психічної стійкості як одної з основних умов його всебічної підготовленості. Це буде сприяти розвитку у пожежних навичок прогнозування розвитку ситуацій, що пов'язані з екстремальними умовами їх діяльності.

Важливим аспектом проблеми психологічної підготовки пожежного є діагностика рівня їх підготовленості до дій в екстремальних умовах. Прогнозування психічної стійкості пожежного по відношенню до впливу небезпечної ситуації може спиратися на діагностику спрямованості особистості, мотивів поведінки, ступеня сформованості професійно значимих психологічних якостей і на визначення рівня професійної підготовки.

Підводячи підсумок розгляду сучасного стану проблеми психологічної підготовки до екстремальних умов діяльності і, зокрема до діяльності пожежного, можливо зробити наступні **висновки:**

1. Нині існує декілька підходів до визначення психічних станів в екстремальних умовах діяльності. Головні протиріччя в позиціях авторів зумовлені, по-перше, складністю дослідження явищ, що припускають різноманітні рівні аналізу та, по-друге, неоднозначним характером впливу станів напруженості на діяльність.

2. Активне формування психічних станів, що сприяють успішній діяльності пожежного в екстремальних умовах, може бути досягнуте в процесі його всебічної підготовки, яка включає психологічну підготовку за допомогою моделювання реальних ситуацій, які виникають під час служби та засновуються на наукових даних про детермінації, динаміку та діагностику психічних станів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александровский Ю.А., Лобастов О.С. Психогении в экстремальных ситуациях: Монография. - М.: Медицина, 1991. - 244с.
2. Данилов В.А. О Путиях формирования профессионально значимых качеств сотрудников ОВД в ходе профессионального обучения. // Актуальные проблемы профессиональной подготовки кадров в Вузах МВД СССР в современных условиях. (Всесоюзная научно-методическая конференции, 17-18 апреля 1979 г.). - К., 1979. - С. 136 - 139.
3. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. - Мн. Изд-во БГУ, 1976. - 173 с.
4. Лукашевич Н.П. Сингаевская И.В. Бондарчук Е.И. Психология труда: Учеб.-метод. Пособие / Под ред. Н.П. Лукашевича. - К.: МАУП, 1997. - 104 с.
5. Леонова А. Б. Психодиагностика функциональных состояний человека: Монография. - М., 1984. - 124с.
6. Морально-психологическая подготовка личного состава к выполнению задач по защите конституционных прав граждан в условиях чрезвычайного положения при вооруженных конфликтах. - М.: Академия МВД России, 1995.- 38 с.
7. Психология экстремальных ситуаций: Хрестоматия /Сост. Тарас А.Э., Сельченко К.В /. Харвест, М.: АСТ, 2000. - 480с.
8. Симонов А. П. Психологическая подготовка пожарных. Монография. - М., 1982. - 79с.
9. Столяренко А. М. Психологическая подготовка личного состава органов внутренних дел: Монография. - М., Академия МВД, 1987. - 69 с.
10. Саморегуляция і самопомощь при роботі в екстремальних умовах. - Методичні рекомендації. Е.М. Черепанова.- М., 1995. - 34 с.
11. Формирование групп и работа с личным составом ОВД в особых условиях / Под ред. Н.В. Андреева.- М.: Академия МВД России, 1996.- 80 с.

<http://nuczu.edu.ua/>